

Следходници и предшественици: Пенчо Славейков и Христо Ботев

Камен Михайлов

Критически оценки

В края на XIX в. започва приобщаването на духовните ценности от миналото към условията на новото време. По отношение на Хр. Ботев това приобщаване се превръща в насилвана преоценка, често пъти – в деформация¹. Известни са оформилите се противникови лагери, яростните спорове, предизвикани от книгите на З. Стоянов и Д. Т. Страшимиров, и от статията на Ив. Вазов в „Денница“². Същността на писаното се обема изцяло от непосредствено формулирания въпрос: „Чий е Ботев?“ Водещ момент задълго остава идеологията. На Хр. Ботев се гледа като на социален типаж и от страна на отрицателите, и от страна на възвеличаващите го. Основният метод на анализ е разчленяването на живота му на отделни постъпки и след това обвързването им с идеите на съответната групировка. Социалната значимост на живота му започва да се атакува чрез „преосмисляне“ на неговото поведение и черти на характера. Така оценката за личността, гравитираща около двата крайни полюса – национален кумир и низвергнат хъш със съмнително поведение, превръща човека в повод за изясняване на позициите спрямо националноосвободителното движение на основните групи сили в новото българско общество.

Тази социална тенденция не отминава и П. П. Славейков. През 1897 г. става обществено достойние известното с отрицанието си негово становище за Хр. Ботев, обнародвано във в. „Знаме“³. Както се казва, фактите са факти. Дори по онова време, и дори в съществуващата тенденция на отрицание към поета-революционер, те са звучали смущаващо, затова е била

¹ Известни са крайните ругателни подходи към личността, делото и творчеството на поета-революционер, сред които знаменателно място заема, направеният от гледна точка на източно-православния пуританизъм – Макдъф (Петър Наумов). Чий е Ботев? Нравствения лик на тази злоеща личност. Ботев или Левски е хероя на България? С., 1929. Не помалко куриозен е случаят с „дописването“ на недовършената Ботева поема „Хайдутите“ от неговия дух, извикан на спиритически сеанс – Христо Ботев живее. – Вечерна поща, № 2277–776, 24 дек. 1907, с. 2.

² Стоянов, З. Христо Ботев. Опит за биография. Русе, 1888; Вазов, Ив. Христо Ботев (Критическа студия). – Денница, 1891, №6, 274–282; № 7, 314–325, № 10, 442–454; Страшимиров, Д. Т. Христо Ботев като поет и журналист. Критически опит. Пловдив, 1897.

³ Славейков, П. П. Христо Ботев. Критически опит от Д. Т. Страшимиров. Пловдив, 1897 (рецензия). – Знаме, № 33, 20 авг. 1897, 1–2; № 37, 3 септ. 1897, 2–3.

направена уговорка от страна на редакцията, че не споделя всичко, изложено в статията. Ако искаме обаче да изясним отношението на един писател към друг, трябва да насочим погледа си не към констатиране на фактите, а по-нататък – към причините, подбудили съответното становище. Подробният анализ на текста би представил много от възгледите на П. П. Славейков по конкретния въпрос, би определил мястото на позицията му в повдигнатия спор. С други думи – единичната проява следва да се постави в своя възстановен сътекст, което би позволило прецизни изводи и в крайна сметка – моделиране на изследваното взаимоотношение. За съжаление такъв анализ не е осъществен. Според определен тип научно мислене – отрицателната оценка към общоуважавани явления и лица не заслужава внимание. Веднъж изразена, тя просто се превръща в „тъмно петно“ върху индивидуалния портрет. Друг тип научно мислене „търси“ и интерпретира скандалното, за да изведе противоречията (личностни, социални, мирогледни, поколенийни и т.н.) в плана на субектното налагане, което възхожда в крайна сметка към психологическите зависимости и вменения стремеж към власт⁴.

Изказвайки съжаление относно липсващото, ще насоча вниманието към общия тип причини.

Преди всичко позицията на П. П. Славейков попада в упоменатата вече тенденция: личността (и делото) на Хр. Ботев е повод за изясняване на принципи и отношение към отминалата националноосвободителна борба. Все в този план, освен причините от исторически характер, определили конкретните схващания, съществува и друга – дълбоко лична – отрицателното отношение в следосвобожденска България към собствения му баща, упоритото незачитане на неговите заслуги. Трябва да се припомни, че изказваните становища по това време са крайни и взаимноотхвърлящи се. Например Д. Т. Страшимиров твърди, че епохата, предшествувала Ботев, е „отживяла, увяхнала, изгнила“. С три епитета авторът зачерква вековен исторически развой. Същевременно – всичко ценно, съществено и ползотворно от периода на Българското възрождане се обвързва с една-единствена личност – тази на Хр. Ботев. Подобни твърдения не са могли да не засегнат дълбоко П. П. Славейков.

По-важно е обаче друго – П. П. Славейков защитава два ключови възгледа. Първият – че в процеса на национално освобождение участват широк кръг възрожденски дейци, а не само сражавалите се с оръжие в ръка. В тази посока той се противопоставя съвършено правилно на механичното разделение революционери – просветители. Изявява историческо мислене относно ролята на различните групи и съсловия в българското общество за изграждане и постигане на националната кауза; разглежда диференцирано т. нар. „чорбаджийско съсловие“ и дейците, принадлежащи към тази „каста“⁵. Второ – проследявайки значението

⁴ Това е посоката на новата психоанализационна вълна: срв. Книгите на М. Фуко и др.

⁵ На П. П. Славейков му е чужд вулгарно-социологическия или елементаризиращия съсловен подход към разглежданите явления.

на революционерите, отдава категорично предпочитание на работилите отвътре: Левски, Бенковски, определяйки привържениците на „бунт отвън“ като „безпочвеници“. Тези схващания са познати и до днес, различни интерпретатори на историческите събития продължават да добавят нови аргументи в едната или другата посока. В случая ни интересува не самата Пенчо-Славейкова позиция, колкото подбудите, които стоят зад нея и които са изиграли роля за статийното ѝ разгръщане. Съвсем определено може да се каже, че фамилната история и съдба, психическата настройка за съхранимост на „своето“ са своеобразният „подбуждащ сътекст“ на този оценяван като негативен текст.

Какво още може да се каже? Освен фактите на публицистичните и научни интерпретации (цялата съвкупност от положителни и отрицателни изказвания), проследяването на формулираното взаимоотношение трябва да продължи, организирайки все по-нарастващ пласт от сведения и прояви. Това са факти, които са част от цялостното творческо дело на П. П. Славейков – именно цялото, а не отделни елементи. Става дума следователно за възстановяване в научното обръщение на текстовата структура на разглеждания писател, оформена поне от два обемни словесни потока: научно и художествено наследство. При това в конкретния случай едните факти сериозно обезсилват и опровергават другите, което прави неприложим традиционния подход да бъде проследявано развитието на изказванията във времето, за да се обоснове тезата за прогрес или регрес в разбиранията на П. П. Славейков.

Както вече стана дума, интересът към провеждания паралел е обусловен преди всичко от характера на Пенчо-Славейковите изяви: макар да не изоставя социалната страна на Ботевото дело, модернизмът-индивидуалист за първи път в българското културно пространство осъществява прехода от политическа към естетическа насоченост на интерпретациите⁶. В тези условия Хр. Ботев се превръща не само в „случай“ – средище за непримирими идеологически спорове, но и в пробен камък за интелегентската критика, мяра за чувствата, мислите и настроенията на образованите и мислещи слоеве в българското общество. Това, което не може да не направи впечатление е, че твърде рано П. П. Славейков размишлява върху художествено-естетическата характеристика на Ботевото творчество; остава един от малцината, които отстояват подобен подход⁷. Главно място в неговите наблюдения заемат произведенията,

⁶ Предшествуващи оценките на П. П. Славейков са единствено тези на Д. Мишев – „Христо Ботев и поезията му“. – *Независимост*, № 4, 22 авг., № 5, 29 авг. 1885, 2–3 и Д. Маринов – „История на българската литература“. Пловдив, 1887, 266–68. И двете обаче са твърде кратки, което е обусловено от жанра (първата е реч, произнесена на вечеринка пред ученици във Видин, втората е кратка бележка). Тези оценки остават спорадични в критическата дейност на двамата. Докато през целия си живот П. П. Славейков работи върху проблеми на Ботевото творчество.

⁷ Имам предвид, че по-голямата част от писаното за Ботев третира политическата актуалност на идеите в неговото творчество спрямо едно или друго време.

нещо повече – действията на революционера, повод за отрицателни и положителни квалификации, присъствуват като неизбежни биографични позовавания. По такъв начин стореното от П. П. Славейков бележи етап във възприемането на Хр. Ботев – личността и нейното творческо наследство в нашата литература и култура. Споменатият преход неслучайно е извършен от младия Славейков – един от двигателите на гражданско-литературната група „Мисъл“. Създадената интерпретативна тенденция се корени, от една страна, дълбоко в амбициите на кръга: преди всичко за преодоляване на стария тип съзнание, от друга – в съзнателното отбягване на непосредствените котерийно-партийни сблъсъци, от трета – в чисто естетически фактори. Процесите на „охудожествяване“ безспорно документират специфицирането в общественото съзнание като резултат на появилата се нужда от ново равнище на диференциране на мисленето, познанието и културния живот. Това е време на отворено, динамично развитие на българските общокултурни условия. Независимо, че остава сам, П. П. Славейков дава тласък на научно-литературното мислене, терминология и специфициране от гледна точка на литературната методология⁸.

За какви изразени оценки в крайна сметка става дума? Литературните статии на П. П. Славейков за Хр. Ботев са цяла поредица. Те трябва да се разделят на три групи: такива, които се занимават специално с Ботевото творчество; такива, в които обектът на разглеждане е друг, но Ботевото творчество присъствува като съпоставка; такива, в които личността или творчеството на Ботев присъствуват само като споменавания. Към тях е необходимо да се прибавят и множество ръкописни скици, планове за статии, отделни отбелязвания, останали необнародвани приживе на писателя-модернист (т. нар. от нас „литература на намеренията“).

Първата група съставят следните текстове:

А) „Hristo Botev [Literarna studija. Za „Balkan“ napisao P.P. Slaveikov]“. – Balkan [Zagreb], 1886, № 10, 156–157⁹.

Б) Втората (литературната) част на рецензията за книгата на Д. Т. Страшимиров „Христо Ботев като поет и журналист. Критически опит. Пловдив, 1897 под заглавие „Христо Ботев. Критически опит от Д. Т. Страшимиров. Пловдив, 1897“. – Знаме, № 33, 20 авг. 1–2; № 37, 3 септ. 1897, 2–3.

В) „Българската поезия. Преди.“ – Мисъл, 1906, 156–177.

Г) „Жив е той, жив е“. – Мисъл, 1906, № 5, 219–233.

⁸ Под „остава сам“ нямам предвид, че не се появяват други стойностни и приносни разработки за творчеството на Хр. Ботев. Както ще се види по-нататък от изложението обаче, П. П. Славейков остава може би единствен, който продължава да мисли за творчеството на поета-революционер, дори когато разработва свършено други проблеми и изпълнява други задачи. За яснота ще посоча, че когато пише например за Пушкин, Хайне, Петьофи и т.н. той, макар и мимоходом, търси сходства или различия. Това само по себе си говори, че както съзнанието му, така и цялото му същество е било обсебено от Ботевото слово.

⁹ Статията е издирена и обнародвана на български език от Ил. Конев в „Език и литература“, 1966, № 2, 59–64.

Втората група съставят следните текстове:

- Д) „Пушкин в България“. – Мисъл, 1899, № 10.
- Е) „Българската поезия. Сега“. – Мисъл, 1906, № 6–7.
- Ж) „Хайне в България“. – Мисъл, 1907, № 4–5.
- З) „Национален театър“. – Мисъл, 1910, № 1, 173–

Третата група съставят следните текстове:

- И) „Един стар херой“¹⁰. – Знаме, № 43, 25 септ., № 44, 28 септ. 1896, 1–2.
- Й) „Праг“¹¹. – Мисъл, 1899, № 1 и № 3.
- К) „In sorore“. – Пряпорец, № 37, 2 ноем. 1899; №39–40, 12 ноем. 1899.
- Л) „Дъвкачи на думи“. – Пряпорец, № 70, 31 дек. 1899, 3–4.
- М) „Честит поет“. – Мисъл, 1900, № 1.
- Н) „Алеко Константинов“ – увод към „Съчинения на Алеко Константинов“ (С., 1901) под заглавие „Спомени и бележки от Пенчо Славейков.
- О) Предговор към „Стихотворения“ (С., 1904) от П. К. Яворов.

(Заб. Номерирането на текстовете следва азбучния ред, по-нататък вместо да изписвам пълните заглавия ще посочвам само буквата, след която те фигурират в списъка).

Приложена е група на останалите в ръкопис бележки и планове (на практика те са многобройни и едва ли има необходимост от точното им описание и пълно излагане – поради явната фрагментарност и недовършеност на някои от тях). Смятам обаче, че изброените по-долу имат важно значение в системата от оценки на П. П. Славейков за Хр. Ботев:

П) „Христо Ботев“ – недовършена статия, писана през 1887 г. Съхранява се в къща-музей „Петко и Пенчо Славейкови“ (по-нататък за краткост КМППС), София, к. 1V, тетр. 8. Представлява част от замисляната антология „Страници из историята на българската литература“, останала за съжаление неосъществена авторска амбиция¹².

Р) План за биографични изследвания за Хр. Ботев. Листчето бе открито в биографията на Пърси Биш Шели. Съхранява се в КМППС, п. 1V, № 17. Ето неговият текст:

„Ботев

- 1) Обществото в онова време.
- 2) Родители, дом, майка, баща. Общо в характера на родителите.
- 3) Рождение (датата не е ли в нещо бележита по отношение на онова време?) Детинство и впечатления, приказките на майка му. Поетическа натура. (Да се прегледат народните песни от Калоферско и около, и да се проследи какво би могло да му дадат те, както и за последната му поетическа деятелност).

¹⁰ В подзаглавие е означено, че това е рецензия за романа „Нова земя“ от Ив. Вазов.

¹¹ Рецензия за сп. „Праг“, издавано от А. Страшимиров.

¹² Текстът за първи път е публикуван в „Земеделско знаме“, № 58, 11 март 1988, с. 3 – К. Михайлов. „Ботевата традиция“; втора публикация – като приложение на „Христо Ботев и Пенчо Славейков“ в сб.: Христо Ботев. Нови изследвания. Унив. изд. „Климент Охридски“. С., 1990.

4) Юноша. Отношение към окръжаващата среда. Не отчуждение от хората, както у Шели, и като въобще у буйните революционни натура, напротив – сближение.“

С План на П. П. Славейков за критично издание на Ботевите стихове. Той беше открит в Ботевите съчинения под редакцията на З. Стоянов. Има дата 1909 г. Съхранява се в КМППС, п. 1V, № 21. Ето текста:

„Датите на стихотворенията.

Препинателни знакове.

Поправки.

Промени в текста.

Критика на изданията досега.

Критици на стихотворенията му: Страшимиров, Вазов, Годоров, Иванов, Аз.

Заимствувания:

а) чужди;

б) наши;

в) отношение към наши: Козлев – „Странник“; Славейков – размера на „Майце си“ (Страшимиров). Както Вазов от Ботев е влиян.“

Освен цитираният план, написан с мастило на бели листчета с размери 8,5/21 см., запазени са още много отбелязвания върху печатния текст на стихотворенията на Ботев в изданието на З. Стоянов. Те представляват: уточняване на дати, означаване на различните варианти на стихотворенията при публикуването им във вестниците, отбелязване на първите публикации, работа върху текста. Всичко това говори за сериозна подготовка от страна на П. П. Славейков. В писмо до Александър Паскалев от Рим, 9 дек. 1911 г. Славейков съобщава: „Дето питаш за Ботевите съчинения, не само че бих желал, но направил бих го с удоволствие!“

Т) От авторските планове за антологията „На острова на блажените“¹³ се вижда, че първоначално П. П. Славейков е искал да представи под името Боре Шотор (променено впоследствие на Боре Вихор) Хр. Ботев. Напомням, че творба именно на този поет от „Острова“ е стихотворението „Сто двадесет души“. Вихор изобщо е поетът-революционер, чието творчество представя патриотично-борческата тема в антологизираната „островна“ литература.

У) В очерка за Видул Фингар, друг поет от „Острова“, е означено в плановете името Китан Боте. На него именно е посветено стихотворението „При гроба на убития другар“ – едно ясно свидетелство за чувството на близост от страна на П. П. Славейков към Хр. Ботев (вж. бел 13).

Ф) Планове за антология на българската поезия, в която Хр. Ботев е представен (в различни варианти) с творбите „Борба“, „На прощаване“,

¹³ Вж. по-подробно по въпроса Михайлов, К. Едно становище за „На острова на блажените“. – Лит. история, 1980, № 6, 41–51.

„Майце си“, „В механата“, „Хаджи Димитър“, „Патриот“, „До моето първо либе“, „Питаш ме защо“ („Ней“). Съхраняват се в КМППС, к. 1V, тетр. 8¹⁴.

Както се вижда – става дума за една внушителна бройка текстове, която има сериозен дял в критическото наследство на П. П. Славейков. Струва ми се, че архивните материали не се нуждаят от специален коментар: те непосредствено свидетелствуват за изключително сериозен интерес през годините, основан върху уважението към личността и съзнанието за художествено майсторство на Ботевото словесно наследство. Най-сетне немаловажно е, че намеренията на П. П. Славейков недвусмислено показват голямата творческа и духовна близост между двамата дейци: няма да бъде пресилено ако обобщим, че загиналият в сражение за Отечеството възрожденец изпълва рационално-емоционалния свят на следходника му модернист.

Що се отнася до статиите – те изискват съответен коментар. В някои от тях характеристиките или споменаванията за Хр. Ботев са повече от едно. Тъй като ни интересуват не самите разработки по същество, а писаното за поета-революционер в тях, ще групирам изказванията по съвършено различен от досега правеното начин: положителното и отрицателното характеризирание на фактите отразява недостатъците на собственото ни възприятие. Толкова повече – няколкото десетки оценки представят сложна картина от признание и несъгласия. В избрания и заявен от мене изследователски подход те ще съставят един подборен контекст на Пенчо-Славейковото мислене, представящ в целенасочена форма всички негови криволици, несъответствията в системата от аргументации, противоречивостта на заеманите позиции и отстояваните възгледи. Елементарната статистика тук няма да помогне, затова изоставям преброяването и съпоставянето на числата. Естествено ще започна от по-лесното: от споменаванията и тематично обособените фрагменти – специализираните критически разработки върху Ботевото творчество изискват специализирано разглеждане. И така, отбелязванията, върху които ще се спра, условно съм разделил на две групи: за личността и за творчеството. Прави впечатление, че в целия обем на цитираните разработки **НЕ СЕ СРЕЩА НИТО ЕДНО** отрицателно отношение към човека и дееца Хр. Ботев. Положителните изказвания могат да се обобщят така: деецът на националната революция се изтъква като национален герой, поставя се в една редица с В. Левски, Г. Бенковски и Стефан Караджа (тук би следвало да се подразбира и Хаджи Димитър, въпреки че никъде пряко не е назован), изтъква се недопустимостта от сравнение между съвременни политически дейци (З. Стоянов, Ст. Стамболов) и героите от миналото (Л). Поставено в контекста на Пенчо-Славейковия начин за възприемане на действителността, това показва разбирането,

¹⁴ Всички изброени архивни материали са въведени в цит. статия на К. Михайлов – сб.: „Христо Ботев. Нови изследвания“.

че тези хора са отдали живота си, че тяхната саможертва е продиктувана изцяло от идеални подбуди, че те са изпълнили това, което са изrekli. Тук не мога да не се изкуша да приведа кратък цитат от Ботевия „Петрушан“, който сякаш П. П. Славейков „преповтаря“: „Ние си достигнахме целта, защото измираме, а вие още не сте, защото сте живи“. Това са лапидарни и максимално експресивни думи на Хр. Ботев, които той влага в устата на Хаджи-Димитровите четници: завет, отправен към съратниците и бъдещите поколения. Този похват на „достоверна свидетелска мистификация“ използва П. П. Славейков в „Легендата на Балкана“, Песен втора на националната епопея „Кървава песен“: мъртвите говорят на живите и на Балкана-Отечество:

– „Бащице стар Балкан, жестоко съдиш ти!

.....

Виж, взри се в нашта гръд, покрита с люти рани

и, ако мож, сметни безбройния ни брой –

по твойте върхове и дебри, и усои

найдоха сладка смърт на робите чедата...

Не всуе с нашта кръв поена е земята –

изгре зорницата на бъдещите дни

из нея...“

Не по-малко съществен е и следният фрагмент (всъщност завършек на „Петрушан“): „И ето, и до днес кръвта на тези мъченици не е още засъхнала по бащините ни полета; сенките им бродят денем и нощем, и чакат онези, които от Петрушан им пожелаха „добър час и добра стига!“ – чакат нази, братя емигранти, да откопаем костите им и избършем сълзите на техните клетки майки, които са вече майки и нам!...“ Определено може да се каже, че чувствата и идеите, изложени тук, са споделяни многократно и от П. П. Славейков. По същия начин той смята загиналите за Отечеството за мъченици, по същия начин утвърждава сакралната връзка между пролятата кръв и историческия живот на страната, по същия начин „има око“ за личната трагедия на човека („клетите майки“), по същия начин счита за висш морален дълг следващите поколения да утвърждават извършеното от героите-предходници. Задължителен момент в написаните от него портрети е пренасянето на тленните останки от „благодарните поколения“. От всички възможни изказвания, разпръснати в най-разнообразни текстове, най-правилно ще бъде да дам като илюстрация поетическата интерпретация на разгледаните схващания.

– Дете невръстно оц на майчини си скути,

аз слушах приказки и песни за нечути

борби и теглила, и тъмни съдбини

на моя роден край...

.....

...как се ний заканяхме тогаз,

че всички заедно, когато отрастем,
за родния си край борба ще поведеме
и ще го отървем от робското тегло.
И няма на света да има вече зло...

(„Пролог“)

Както се вижда, тук не става дума за „преки заемки“, няма повторени думи или изрази, но има нещо по-важно: както изтъква самият П. П. Славейков, макар и по друг случай – вярност по дух.

Изказванията на П. П. Славейков за Ботевото творчество, които могат да се поставят в „графата“ критични, ще обобща за по-ясно възприемане по следния начин. Главно място заемат несъгласията с „разрушителните идеи“ в стихотворенията. В своите изцяло насочени към възрожденския автор статии тази теза е разгърната в обхватна концепция, в която се обсъждат анархистичните настроения, получени от руските „волнодумци“, политическата насоченост на изразяваните идеи, злободневността (което според П. П. Славейков задължително значи преходност). В тази посока можем да установим, че модернистът-индивидуалист е твърде последователен. Отделни ключови думи от общата концепция наблюдаваме и в статиите с бегли споменавания или тематично насочени фрагменти. Такъв характер има (О), където за пример са посочени „Гергьовден“ и „Борба“. Впрочем същите две произведения ще открием използвани и в (Ж) като илюстрация за неиздържано заимстване от Х. Хайне (вместо да бъде спазена същността на творчеството на немския романтик, са възприети отделни негови мисли, възхождащи към младежка незрялост). „Вестникарските тенденции на известни Ботьови стихове“ се появяват и в (Е), но внимание – П. П. Славейков сам се включва сред авторите, изкусили се в този грях. По такъв начин той поставя и себе си редом до неудачната тенденция у Ботев („от безвкусицата на публицистичната поезия аз не съм се отървал съвсем“). Същото отрицание откриваме и в (Д) – „Ботев се е влиял само от ония стихотворения от първия период на художественото му (на Пушкин, пояснението мое) творчество, в които е намерил енергичен израз младежки незрялата политическа мисъл на поета“ (примерите отново са „Гергьовден“ и „Борба“). Забележително е, че индивидуалистът предлага изход от подобен „порок на вчувстването“ в съзливо-социални настроения. В (Е) той разяснява художествената идея на собствената философска поема „Микеланджело“. Спира се на духовния преход, протичащ у епическия герой: от служител на чужди воли и участник в котерийни политически борби – в творец на собствено битие и изпълнител на своята воля.

Отглас от посочената основна концепция е въпросът за социалните противоречия в обществото и начина за тяхното решение. П. П. Славейков се надсмива над анархистичната мода, обзела определени слоеве от българското общество, в която волнодумството се изражда в словоблудство, отрицанието се превръща в поза и капризно недоволничество. Най-дразнеща се оказва убедеността у младите и неопитни глави, че

знаят отговора на най-глобалните въпроси и са готови с един замах да ги решат. Това е времето, когато „истината ходеше неумита и гордо сочеше скъсаните си гащи“ (Е), както се изразява авторът. Зад външните несъгласия с подобно явление можем да прозрем и нещо далече по-сериозно. Последен представител на монолитното съзнание в българската култура (което е характерният му модернистичен парадокс) П. П. Славейков утвърждава и защитава морала в общественото пространство. Той не може да приеме нито една истина, изречена от човек незаслужил с достоен живот, с гражданско престрадание и ясни принципи, отстоявани с цената на всичко. Само моралният човек има моралното право да говори – на съвременниците и на поколенията.

Различен характер имат съображенията за лош език, липса на понятия за поетическата техника, отсъствието на вдъхновение. Под тези характеристики попадат „някои Ботьови стихотворения“ (К). Изказването всъщност е насочено към българската възрожденска поезия изобщо, но направеното от Хр. Ботев е положено под общ знаменател.

Най-тежките нападки се състоят в твърденията, че Ботевата поезия „не е народна“, нито пък „безконечна“ (К). Това са тези, изразени вече във в. „Знаме“ (Б) и преповторени отново (К). По отношение на тях обаче П. П. Славейков си противоречи, както ще се види по-долу.

Положителните оценки за творчеството на Ботев са значително повече на брой. Най-кратките от тях представляват поставянето на възрожденца в редици от имена на изтъкнати европейски писатели – Байрон, Шели, Хайне, Петьофи (напр. М, но и другаде). В тези случаи от изключително значение е фактът, че в цялата литературна критика на П. П. Славейков в подобни „знаменити“ окръжения не е поставян нито един български творец. По-слаб характер на утвърждаване имат сравненията между Хр. Ботев и друг деец на словото от европейски мащаб. Общата част на сравнението може да има различен характер, но неизменно е в положителна форма. Например популярността на „Хаджи Димитър“ е сравнена с песента на Гретхен от „Фауст“ на Й. Гьоте (Й). Съществуват и друг вид съпоставки – утвърдително-отхвърлящи по своя характер: случаите, когато се аргументира или констатира Ботевото превъзходство спрямо творчеството на други писатели. Участници в подобни двоични схеми са Вазов, Войников, Каравелов, Чинтулов и т.н. Най-глобализираната съпоставка от подобен род е, че след стиховете на П. Р. Славейков и Хр. Ботев всичко предишно изгубва стойност (З). Сериозното критическо отношение към разглежданите проблеми проличава от коректните и обективни съпоставки. Навсякъде П. П. Славейков цели не да изобличи личност или творческо дело, подчинявайки се на определени стратегии : реторически, активиращи собственото „Аз“, демонстриращи правото за преценка и ПРЕоценка на миналото; обратно – на преден план излиза добросъвестността на изследователя, желанието му да вникне, да обясни, да постигне задълбочено осмисляне на проявите и процесите. Самият модернист ще сподели, че може би не винаги е прав, но винаги е бил искрен и добронамерен. Подобна конста-

тация се доказва именно от отношението му спрямо автори, с които драстично разминава възгледите си – напр. Ив. Вазов, К. Величков, А. Страшимиров и др. Проследявайки развитието на поезията у нас, той отбелязва, че в мотивите, които Вазов възприема от Ботев, са вложени разнообразни теми и образи, но пък се забелязва отстъпление в енергията и колоритността на стиха (И).

Като пример за актуално разбиране на превода П. П. Славейков изтъква възгледите на Хр. Ботев, критикувал Л. Каравелов за недопустимо боравене с произведения на Х. Хайне. Издателят на „Свобода“ си позволява да изостави три строфи (става дума за публикацията „Нова песня“), да промени заглавието и да не спази самото съдържание. На всичкото отгоре преводът не е направен от немски, а от руски. Резултатът според Хр. Ботев е не превод, или авторизирана обработка, а слабо подражание – П. П. Славейков се съгласява с този извод (Ж).

Най-възхвалното изказване, неведнъж цитирано в науката, безспорно е „И от всичко, писано на български, аз знам, обичам и ще обичам едно нещо – нашата дивна народна песен и всичко, що е откърмено от нея, като например поезията на Ботьова“ (Е). То е и пряко опровержение на тезата, че Ботевата поезия „не е народна“. Впрочем на няколко места в статиите, посветени специално на Ботевото изкуство, се изтъква, че то е дълбоко народно по характер („в него диша народний дух“). Подобно твърдение има и в (О) – П. К. Яворов е посочен като талантлив последовател на Хр. Ботев, тъй като подобно на „поета-воевода се явява изразител на националния дух“. Засега ще отмина крещящото противоречие. За да бъде то обяснено и разбрано е необходимо да се постави в съответен контекст, който още не е въведен. Тук ще се задоволя само да подчертая, че П. П. Славейков е първият и може би единствен български критик, който представя съвършено нов модел на анализ и осмисляне. Традиционно човешката мисъл, в това число и научната, се поддава на апологетична нагласа. Сякаш съвсем естествено е прието изследователят да има положително отношение към своя обект. Оттук следва задължителното подбиране на „достойни“ моменти по отношение на личността и „ценностни“ характеристики по отношение на творческото дело. Ако се пак се установят „тъмни страни“, то авторът се чувства задължен да ги обясни и като програма минимум – да ги омаловажи, ако не да ги отхвърли изцяло. Тенденцията е всеобща, световна. Неслучайно в европейската научна практика е известна само една интерпретация, която представя деапологетичност на мисленето – Макс Нордау и неговата амбиция за преобръщане на традицията.¹⁵ Нещо подобно, макар в несравнено по-малки размери извършва българският индивидуалист. По-малки не поради степента на изобличение или характера на българската действителност; по-малки поради липсата на преднамерена и предубедена стратегия за разрушаване на една от най-утвърдените методологии. Разбира се, родният автор също прис-

¹⁵ Става дума за книгите му „Израждане“ и „Съвременните французи“.

тъпва към своя изследователски обект с някаква предварителна нагласа (това е неизбежно за всеки), но той никога не е готов да пожертвува неподдаващите се на първоначалната представа факти и прояви. Обратно, той ги търси, за да очертае парадоксалността и сложността на наблюдаваното. Дори когато демонстрира предпочитание, погледът на критика П. П. Славейков остава „десантизиран“, обективиран до крайност. Точно тази му позиция се възприема като кощунствена спрямо всепризнати авторитети и произведения¹⁶. Някак свършено се „забравя“, че същата позиция той заема и по отношение на собствения си баща в статиите „Българската поезия. Преди“ и „Петко Рачов Славейков“, и следователно става дума за рационално изградено отношение към разглежданите проблеми, а не за „предубедено“ или „некомпетентно“ интерпретиране. Разбира се, реакцията на съжаление относно изказаните, наместо премълчани оценки, е проява на нова, също така „корективна“, оценка¹⁷. Интерпретациите на инетрпретациите са естественият път на литературоведското осмисляне – неслучайно през последните 30 години се заговори за метакритична критика. В своята обобщаваща и многопосочна по идеи работа за прочитите на „Хаджи Димитър“ Н. Георгиев на практика проследява различните анализационни контексти /интерпретативни сътекстове, в които е полагано Ботевото стихотворение. Всички те: на позитивистичната теза за „несвършенствата“ във всяка творба (включително и Ботевите), на разобличаването на извършената некомпетентност („Славейков е проявил доказаната си и другаде способност да бъде оцененъчно късоглед“, на реторическата стратегия (утвърждаване превъзходството на собственото мнение) и всички варианти, възхождащи към изброените вече три, отразяват, в крайна сметка, нелеките пътища на българската литературоведска мисъл при осмислянето на собствените обекти на изследване. Една-единствена възможност не може да се открие – преразглеждането на едно отношение и съставянето на нов модел за него при изграждането този път не на корективни или интерпретативни сътексти, а на възпроизвеждащи такива. За пореден път се утвърждава неприкосновеността на една теза: „Пенчо Славейков ругателствува срещу Ботев“. На противоположната възможност са посветени редовете в тази статия.

Най-накрая е необходимо да се изтъкнат и няколко изказвания на П. П. Славейков за Хр. Ботев, които имат предимно констативен характер. Те отразяват желанието на критика да отбележи даден факт, да го

¹⁶ Дори такъв изследовател като Н. Георгиев, непрекъснато стремящ се да опровергава създадените стереотипи, пише: „Подобни тълкувания (на П. П. Славейков, пояснението мое – К.М.) – и обяснимо – не прекрачиха границата на своето време и интелектуално пространство и заедно с целия случай, който се опитваха да обяснят, минаха в пасивния раздел на националната литературна памет“ – „Жанр, херменевтика и един прочит на „Хаджи Димитър“ в кн. му: Сто и двадесет литературни години. Изд. къща ВЕК 22, С., 1992, с. 59.

¹⁷ Анализирайки анализите на П. П. Славейков Н. Георгиев достига до убеждението, че модернизмът от „Мисъл“ прилага два типа критика: транспонираща и корективна. Първата „прехвърля полемично съдържанието и/или стила на разглежданата творба на друго, обикновено по-ниско равнище“; втората „предлага какво може или трябва да се промени в творбата, за да стане тя по-добра“ („Жанр, херменевтика и един прочит...“).

проследи в развитие, да направи извод, без да го подлага на авторски ценностен коментар. Такива фрагменти предимно установяват преки влияния или по-общии идейни въздействия – от страна на А. Пушкин (Д) и Х. Хайне (Ж). Ще дам примерите, тъй като в случая те не бива да се подминават.

Дори школският читател е забелязал в Ботевото стихотворение „Гергьовден“ мотото, приписвано обикновено на Пушкин: „Паситесь, добрые народы!// Вас не разбудит чести клыч;// Начто стадам дары свободы?// Их должно резать или стричь...“ Наблюденията, които П. П. Славейков прави по този повод са съществени поне поради един факт: той не просто търси съответствия на стилистични конструкции или идеи, той представя съвместен текст от двете произведения (та нали още учебникарското литературознание „учи“, че творбата започва със заглавието, посвещението, мотото, ако не и преди това – с означеното мълчание), което не може да се каже, че е утвърден аналитичен рефлекс на българските изследователи. Едва мислима по такъв начин, прозира действителната връзка между Хр. Ботев и А. Пушкин. Наистина, тя не е така осезаема, тъй като в „Гергьовден“ отсъствуват знаците (лексикални, стилистични, асоциативни, аперцептивни) за нейното прочитане. Ключовата дума се оказва „чест“. Тя заема централно място в процитираното четиристишие на руския поет – „чести клыч“. Идеята, изказана непосредствено от предходника, се оказва възприета и положена като център на последващата творба, но не със средствата на поетиката на прякото изразяване, а посредством разгърнатата метафорична картина. Приравнените с овчи стада човешки маси живеят живота на безчестието, потопени в чудовищно по размери и инерция безумие, липса на собствено достойнство и рабска търпимост. Ако приемем подобна сътекстуалност, то ще „видим“, освен всички утвърдени двоични системи в поезията на изтъкнатия възрожденец (типа свобода-робство, живот-смърт, памет-безпаметство и т.н.), още една, равностойна на останалите в йерархично отношение: чест-безчестие. Изказаните наблюдения, от чисто формална гледна точка, не съвпадат с направената от П. П. Славейков констатация, че Хр. Ботев се влияе само от отделни страни на Пушкиновата поезия, а не от общия ѝ дух. Но само от формална гледна точка. В изгражданите чисто интерпретативни сътекстове се е постигала единствено неправомерността на теоретичните построения – това, което с различен смислов оттенък се съдържа в определението корективна критика. За да установим какво е имал предвид българският модернист (зная, че тази формулировка звучи отчайващо старостно и позитивистично, но се надявам чрез по-нанатъшните ми обяснения да протече поне известно преосмисляне по повод прикачаните етикети) е необходимо да извършим операцията „възпроизвеждащ сътекст“. В своите четири публикувани статии за А. Пушкин¹⁸, както и в многобройните други отбелязва-

¹⁸ „Потаената скръб на поета“, „Пушкин като национален поет“, „Пушкин в България“, „Пушкин в преводи“ – вж. Пенчо Славейков. Събрани съчинения. Т. 4. Критика. Бълг. писател. С., 1958.

ния (планове, писма, наброски), П. П. Славейков съвършено последователно развива следната концепция. Отличителното качество на руския поет е хармонията – душевна и творческа. Именно поради това, той е изразител на руското начало в битието. Това е най-великото достижение на гения в изкуството, и тъкмо заради него, може да се твърди, че у руските автори, в това число и Пушкин, разбира се, съществуват духовни сили, които ще въздействуват и върху други, по-напреднали народи. Въпросното хармонично начало включва комплекс от прояви. На първо място „жертвоприношение пред олтара на любовта“. Висшата любов, както обича да се изразява българският модернист-нишеанец, тази, която се ръководи от големи и чисти идеали. Любов, осмисляща мъжко-женските отношения, но съвместяваща индивидуалните прояви на духа, поривите и дръзността за творчество и миротворение. Тази любов е изказана направо от А. Пушкин в стихотворението му „Паметник“ и П. П. Славейков използва като аргумент фразите „чувства добрые“, „восславил свободу“. Тези две самоопределения на руския поет са въпреки „жестокия век“, условията на времето, които недопускат подобни прояви. Тук именно се корени третата идейна стойност на Пушкиновото творчество. П. П. Славейков отново я заема от изказване-споделяне на А. Пушкин: „не съм роден за битки“¹⁹. Според българския интерпретатор става дума за ежедневните котерийни боричкания на тълпата, макар и дворцова, която се стреми да опощи всичко, да въвлече в калта на собствения живот всяко достойно човешко същество. Всъщност А. Пушкин е истинският борец на своето време, борец на висши прозрения и идеали със средствата на сътворяването. Най-сетне в „разследването“ тук хармонично начало П. П. Славейков включва още социалния идеализъм и меланхолизма, произтичащи от религиозното чувство на руския народ – именно на руския народ, а не на А. Пушкин в частност²⁰. Възприемайки така възпроизведеното разбиране за „духа“ на Пушкиновото творчество не можем да не се съгласим, че Ботевата поезия изявява съвършено други, дори противоположни тенденции: вместо хармония и спокойствие – буря и разрушение, вместо любов – омраза, вместо религиозно чувство – светско гражданско поведение, вместо баланс – дисбаланс.

Друг съществен пример за констативен фрагмент е съпоставката на поетически елементи у Х. Хайне и Хр. Ботев. П. П. Славейков открива близост в картините със самодиви като човешко окръжение – „Ха-

¹⁹ „Пушкин като национален поет“.

²⁰ „Потаената скръб на поета“.

джи Димитър“ и „Die Nixen“²¹. Забележително е, че критикът счита за необходимо да обясни: „Нарочно цитирах тук немския текст, а не руски превод, защото не може да се установи кой руски преводач ще е имал пред очи Ботьов. Във всякой случай то не е превода на А. Я. Майснера, ни на И. Я. Лебедева, защото някои думи от Ботьовата песен са по-близо до оригинала, а не до тези преводи“²². Личат усилията, положени от П. П. Славейков, да възстанови реалната контекстуалност на мотива, и при оказалата се невъзможност, само да отбелязва близостта, без да изразява категоричност в духа на модерното тогава търсене за „навеи“ и „влияния“.

²¹ „И самодиви в бяла премяна,
чудни, прекрасни, песен поемнат –
тихо нагазят в трева зелена
и при юнака додат, та седнат.“
Немският текст, с който се сравнява тази картина гласи:
„...Auf weisser Dune der ritter ruht,
Von bunten Traumen befangen.
Die schönen Nixenim Schleiergewand,
Entsteigen der Meerestiefe.
Sie nahen sich leise dem jungen Fant,
Sie glaubten wahrhaftig, er schlief.
Die eine betastet mit Neubegier
Die Federn auf seinem Barette.
Die andre nestelt am Bandelier
Und an der Waffenkette.
Die dritte lacht und ihr Auge blitzt...“

В статията „Жив е той, жив е“ П. П. Славейков използва същия пример от Хайне като разширява съпоставката привличайки „Сон“ от М. Лермонтов. Тук той дава следния превод в проза на Хайнеовото „Die Nixen“: „Върху бялата дюна почива рицарят, обвзет от пъстри сънища. Красивите русалки в одеяния от воал излизат от дълбочината на морето. Тихо се приближават към младия момък и наистина мислят, че той спи. Едната с любопитство докосва перата на неговата барета. Другата пипа неговия презрамник и веригата на ризницата му. Третата се смее и окото ѝ искри“. Ето и откъса от руското произведение:

– В полдневный жар в долине Дагестана
С свинцом в груди лежал недвижим я;
Глубокая еще дымилась рана;
По капле кровь сочилась моя.

Лежал один я на песке долины;
Уступы скал теснилися кругом,
И солнце жгло их желтые вершины,
И жгло меня – но спал я мертвым сном.

²² „Хайне в България“ – Пенчо Славейков. Събрани съчинения. Т. 5. Критика и обществени въпроси. Очерци. Пътеписи. Бълг. писател. С., 1959, с. 260.

Близост открива авторът на статията „Хайне в България“ и по отношение на „Гергьовден“ и „Hirtenknabe“, част от „Harzreise“: Крал е малкото овчарче... По това време трябва да управлява министърът, онова куче, чието ръмжещо лаене отеква наоколо“²³.

Най-накрая, сравнявайки Ботевата фейлетонна поредица „Писма от небето“ с Хайнеовото „Reisebilder“, П. П. Славейков изтъква: „В „Писмата от небето“ за пръв път с българската реч се правят сполучливи опити за поетическо остроумничене... Но остроумниченето у Ботьова, както и Каравелова, е всякога затрупано с цели купища нашенски дебелацини, които са самородни у нашите писатели, а не подхванати от Хайне“²⁴. Както се вижда цитатът е „балансиран“ между положителното и отрицателното, но не подобно елементарно „разпознаване“ ще може да обясни за какво все пак става дума. Какво значи „поетическо остроумничене“ приложено към фейлетонно произведение и какво значи „нашенски дебелацини“ като характеристика на сатирично-изобличителен стил, обусловен от жанровата ситуационност на „Писма от небето“.

Първият въпрос ни се струва, че има относително лесен отговор. Достатъчно е да установим, че според всеобщата традиция – обиходната употреба от края на XIX и началото на XX в., както и в авторските текстове на самия П. П. Славейков, „поетическо“ значи „художествено“ майсторство. Но нали прояви на художествено майсторство има и преди „Послания от небето“ (в случая не трябва да говорим изобщо за възрожденската литература, а САМО за фейлетонната проза – в такъв контекст е поставил младият Славейков своето изказване). Най-малкото авторът би трябвало да си спомни сатиричните съчинения на собствения си баща – фейлетони, сатирични статии, кратки форми. Та нали в „Гайда“ – този печатен орган „за свестяване на българите“ е не просто пионер в една новопроявяваща се литературна област – сатирата, – но и от самото начало дава блестящи образци за художествено майсторство, основано върху оригинални авторски хрумвания, върху принизяването на високото и възвисяване на ниското, върху смисловата и стилистична игрословица. Сега вече можем да заключим, че фразата „за пръв път“ следва да се възприема като подсилване ефекта на направеното признание. В използваната речева ситуация тя има стойността на „за разлика от други Ботев...“ Ще уточня, че при това П. П. Славейков има предвид

²³ „König ist der Hirtenknabe...
Unter dessen muss regieren
Der Minister jener Hund,
Dessen knurriges Gebele
Widerhallet in der Rund.“

П. П. Славейков е направил следния превод в проза: „Крал е малкото овчарче... По това време трябва да управлява министърът, онова куче, чието ръмжещо лаене отеква наоколо“. Цит. съч., с. 261.

²⁴ Цит. съч., с. 265.

действително равнището на лексикалните конструкции („с българската реч се правят сполучливи опити“), на стилистичната експресивност, на сатиричното въздействие и естетическото удовлетворение, основани върху непознатото. Нека се опитаме да илюстрираме някои словесни ефекти от „Послания от небето“: „Казанлъшко „обаче“; сеньор Кръстевич; народопродавци; месоядно посвещение; благородиета; като сирене в масло; арнаутска нравственост; башибозушка власт; процветание на нашата журнална подлост; монополът на глупостта; празноглави гении“. Навсякъде в тези изрази, независимо от техниката на сатирично изграждане и семантичните посоки, е използван принципът за създаване на нова и неочаквана валентност между поставените в речева редица лексикални единици. Тази характеристика може да се проследи и при по-големи конструкции, напр. типа: „Аз проповядвах словото божие по кръчмите, пишех литературни статии по дуварите и решавах точния въпрос с носа си“.

На следващо място, като художествени постижения следва да се посочат смисловите „преобръщания“ – трансформациите по отношение на лексикални единици с утвърден рефлекс за възприемане. Неговото нарушаване предизвиква „избухването“ на комичното, което се корени в известността (за читателя) на конотативните пластове за всеки елемент: „за мъчениците райските врата отдавна са вече затворени; божествен трибунал (вм. Страшният съд); шестокрили жандарми; българският народ ще наследи царството небесно; апостолическият устав за прелюбодеянието и т.н.

Много съществени по характер са афоризмоподобните конструкции. Те обобщават отделните примери от текста и концептират цялата фейлетонна ситуация. Тях Хр. Ботев постига непрекъснато, както в прозата, така и в поезията си. От „Писма от небето“ ще посоча следните типови примери: „В сегашно време хората не гледат вече нито на безползната честност, нито на излишната чистота, нито на пианата правда“; „Правото принадлежи на по-силните и по-достоините“.

Направените изяснения не биха могли да имат каква годе стойност, ако не съставяха „единно цяло“ с подобни прояви в стила и изказа на Славейковата проза. Именно това е необходимият критерий за „покривност“ на изградения сътекст.

Сега да се опитаме да отговорим на въпроса: какво значат „нашенски дебелацини“. Съвременните представи за разговорната реч обвързват израза с фразата „дебелашки хумор“ – груб, простоват, принижен начин за осмиване и изобличение. Вярно е, че тази представа, безспорно остаряла днес, се е формирала някъде през втората половина на XIX век. Пряката ѝ употреба е фиксирана в текстове на Ал. Константинов и самия П. П. Славейков. И все пак коментираното значение далеч не може да обясни възраженията на критика-модернист. Необходимо е още да си припомним семантичната посока, фиксирана в тълковния речник на Петко Славейков (останал за съжаление в ръкопис) – съществен аргумент по отношение на разглеждания случай: дебелацина – своещина. Сега вече ми-

сълта на П. П. Славейков става за нас ясна. Толкова повече, че никъде в своите оценки той не подкрепя твърдението за огрубен хумор като характеристика на Ботевите фейлетони. Свойското отношение към изобличавания обект модернистът вероятно е откривал в няколко посоки. Дразнеща на първо място е била тематичната „дебелацина“. В „Послания от небето“ непрекъснато се „обсъждат“ две случки – кражбата на мебели от читалището „Братска любов“ от страна на Драган Ценович и кражбата на коне от страна на Антон Парушев. Макар и унижителни прояви на човешка безнравственост, явно е, че тези факти не могат да са превърнат в значими общобългарски проблеми. На П. П. Славейков те по-скоро са звучали като принизяване до махленски разправии. Такива неща той не допуска в своите изобличения, дори когато използва цялата си язвителност – достатъчно е да си спомним отговорите му към К. Христов след разрива от 1905 г. За зевзеклъшките форми на омразата хъшове – нотабили достатъчно говори фактът, че първите „организируют“ обиск у Д. Ценович по обвинение за правене на фалшиви пари – дейност, в която всъщност са уличавани хора от нивовата емигрантска среда.

На следващо място ще посоча отхвърлянето на личните нападки, които се срещат немалко в „Послания от небето“. Такива П. П. Славейков също не допуска никога в своите текстове. При това особено неприятни ще са му били сексуалните намеци или отявлени назовавания. За да бъдем сигурни в подобна възможност за обяснение ще трябва да „сблъскаме“ личните разбирания на индивидуалиста със споменатите по-горе прояви. Да си припомним поне два факта. Първо – именно П. П. Славейков въвежда термина „свенлив реализъм“ по отношение на любовните народни песни, стремежи са да види висока нравственост като същностна черта на българската душевност. Не само специалистите фолклористи, но и обикновения читател е наясно, че този извод е интерпретаторско насилие над реалния обем на родния ни фолклор. В него огромен относителен дял съставят циничните песни и проза, за които е изключено П. П. Славейков да не знае. Второ – лирическите му герои и самата любовна ситуация в „Сън за щастие“, например, където поетът илюстрира предварително усвоената идея за жената като „другарка“ на мъжа; съзнателното потискане на еротичното начало, което е действителната основа на мъжко-женските отношения. В конотацията на съставения възпроизведен сътекст как могат да звучат присмиванията със сакатата ръка на свещеника от българската църква в Букурещ, пелтеченето на Н. Тъпчилеща и още повече – поименното изброяване на любовниците на поп Тодор, навлизането в медицински подробности относно заразяването на няколко български младежи със сифилис от известна на обществото дама, посочването на хомосексуални връзки за определени лица и пр.

Важна роля за несъгласията и отрицателното възприемане на „Послания от небето“ от страна на П. П. Славейков играят още две големи групи прояви. Едната възхожда към разбирането за своещина, което направих по-горе във връзка с тематичната принизеност. Това са наистина огромно количество речеви елементи, които представят ситуационната ограниченост

на текста. Не злободневното, което съвсем естествено се оказва смислова бариера за следходните поколения читатели, но е изиграло своята публицистично-комуникативна роля, а именно ограниченото, затвореното в малкото пространство на един социален кръг. Става дума за названия на лица и ситуации, които са били разпространени и известни в хъшовска среда, но които не могат да се превърнат в общонационален речеви факт. Характерна тяхна особеност е, че авторът не ги изяснява в своето произведение, те не се пръвръщат в „кодове“, които произлизат от ситуационността на текста. Обратно – те остават на равнище произволни означения, които могат да се схванат като опити за несполучливо остроумничене. По такъв начин четената на „Послания от небето“ (сега конкретно за тях става дума) се превръщат в трудно и дори неразбираемо „послание“ към съвременниците без един корпус от обяснения, който многократно би превишил текста на 8-те „епистолии“. Ето типовете илюстрации Най-кратката единица, която изяснява характер на ситуационна ограниченост е „чувство“. Във възрожденската простонародна речева ситуация и особено в разговорния стил на хъшовете чувство е аперцептивен синоним на шкембе и оттук – емблематична метафора за чорбаджийството. Вярно е, че след Ботевата изключително честа употреба това назоваване се налага в определена степен, но вярно е, че то отсъства от останалите възрожденски вестници, в това число от фейлетоните на П. Р. Славейков, Д. Войников, С. С. Бобчев.

Разширен тип конструкция е например „Савовичеви слънца“. Читателят трябва да е запознат с излизането на един незначителен като национална проява сатиричен вестник, издаван от Д. Паничков, в който А. Савич нарича на едно-единствено място свещениците „народни слънца“. Без подобно познание той няма да може да вникне в хода на Ботевата изобличителна мисъл.

Произволното именуване е следващото „дебелашко остроумничене“, както се изразява П. П. Славейков. Капето, Кутлето, Жабя Крекетуша, Рачо Осмокрачо, Гуджо, Клисурската Минерва и пр. и пр. са действителни лица, които литературните историци все още не могат да установят в пълнота. По такъв начин отпада не само възможността за разбиране същността на фейлетонното изобличение (протеклата историческа случка или конфликт между силите), но и установяване на търсения комичен ефект. Текстът се превръща в струпване на непонятни за читателя словесни елементи, комуникативната насоченост се превръща във фатическа бърливост.

Най-сетне наблюдаваното явление засяга дори всеизвестни за времето явления, но кодирани по начин, по който не могат да бъдат РАЗкодирани. „Наполеон си даде оставката от французкия престол и отиде на небето да прави коректура на цариградските вестници“ – пише Хр. Ботев. От коментарните бележки, направени от Ал. Бурмов, става ясно, че в един кратък период някои от българските периодични издания, печатани в столицата на империята, престават да излизат. Авторът на „Послания...“ явно обвързва смъртта на Людовик Наполеон (1808–1873) с „гибелта“ на родното печатно слово – асоциация протекла единствено в неговото съзнание. Впрочем

произволността на редица фейлетонни означения се усещанай-добре от бележките на съставителите и издателите на Ботевото слово. Ето например кратък фрагмент от разясненията на М. Димитров²⁵: „Японски посланик“, както явствува, се разбира руски посланик. Китай и китайска полиция ще рече Румъния и румънска полиция; „персиянци“ – поляци; манджурският патрика е Цариградският патриарх; Азията е Европа, туркестанското посолство – сръбското, бялото кученце с черното ухо е кучето на сродницата на Хр. Георгиев Елисавета Пулиева“. Четейки този фрагмент личното ми усещане е за „получил“ се вече комически ефект. Преводът е толкова абсурден, че наподобява „заемка“ от роман на Я. Хашек.

Втората група прояви, бъдеща несъгласия, съдържа речеви конструкции, които отразяват използваната от П. П. Славейков пейоративна форма на думата „остроумничене“.

Става дума за една характерна за Ботевата сатирична проза изобщо асоциативност – вихрена и хаотична, изразяваща се в изграждане на редици от изказвания, между които не може да се установят логически зависимости от дизюнктивен (включващ и изключващ) или имплицативен тип. Те също водят до неразбираемост на текста, при това от неудобен за читателя „енигматичен“ характер. В случая няма да разглеждам две от съществените посоки: отражението на пътищата на творческата мисъл (психологически аспект) и функцията на тези елементи в структурата на текста (структурно-интерпретативен аспект). С оглед предпоставената в настоящата глава цел ще се стремя да изградя рецептивно-възпроизводим сътекст от гледна точка на Пенчо-Славейковите представи за подобен тип творчество. Най-напред ще приведа известно количество текст, достатъчно за организирането на аналитична контекстуалност.

„...в Англия трябва да бъдеш Ротшилд именно затова, за да не го ниш от заранта до вечерта хляба, а **ДА ЛОВИШ КАМЪНЕ, ВОДА И ПОЛИЦЕЙСКИЯ КАМШИК**“.

„...**АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НЕХРАНИМАЙКОВЦИ**...“ – имат се предвид румънските политици.

„Българите са народ чергарски и аз, като техен представител, **НЕ ПРИЗНАВАМ СЕБЕ СИ ЗА ВИНОВЕН**“.

„Пилафът е натрупан на копи, по които са навтъкнати множество **ПОПОВИ ЛЪЖИЧКИ**“.

„**ЗЕМУН МЕ НАДМИНА ВЪВ ВСЯКО ОТНОШЕНИЕ**“.

„...множество умствени способности бяха **ОБРАСЛИ С ОРИЗ**“.

„Ценович открадна мобилите на читалището „Братска любов“ и обяви на българската публика, че жена му е направила от тях **АМЕРИКАНСКИ САПУН**“.

„Сяров, за да отмъсти на г. Ценович за читалищните мебели, скокна в блатото, открадна **МАНЪСТОТО НА Г-ЖА КРЕКЕТУША** и изяде три кантара лобут за любовта към **ДЪЛГИТЕ НОСОВЕ И ГЛУХИТЕ УШИ**“.

²⁵ Христо Ботев. Събрани съчинения. Т. 1. Бълг. писател. С., 1958, с. 594.

„Разбира се, че после тия прогресивни исторически събития, които, според статистиката на г. Стоянова, имаха голямо влияние относително **ФИНАНСИИТЕ НА ТУРЦИЯ** и относително **МЕТРИЧЕСКАТА ПОЕЗИЯ НА СЛАВЯНИТЕ** – цените на **ЛИТЕРАТУРНАТА ЦУЙКА** се покачиха, въпросът за престолонаследието в Турция влезе в нова ера и аз, като историческа личност, трябваше да бързам да се срещна с бога и да искам колкото е възможно по-скоро да се реши възточният въпрос“.

Учебнически тезис е, че на художествените в отличие от достоверния тип литература са присъщи определени въпроси и категорично неприсъщи други. Изследователските усилия (поне в по-добрите изяви) винаги са се насочвали към осмисляне на инварианта „какво значи това?“ и са отхвърляли възможностите на „вярно ли е, че?“ Това обаче не може да стани без да се държи сметка за случаите, в които възприемателят е изправен пред затруднено изграждане на контекстуалността. Тогава неизбежно се прокрадва констативното „възможно ли е“ и последвалото „а, каква е връзката“. В приведените случаи без специално историческо възпроизвеждане на лицата и събитията, без познания за говорния обиход в хъшовската среда, без узнаване на специфично Ботевските субективни възприятия (той принадлежи към творците, които сътворяват и използват „свой език“) е невъзможно да се засрещнат пластове на авторската реч и читателското езиково очакване (в Сосюровски смисъл). Казано по различен начин – става невъзможен преводът на конкретното изказване от фиксираната му форма (текстът) в менталната му смисловост (представата на възприемателя). Именно подобна затруднена комуникативна ситуация изобличава П. П. Славейков в книгата си „На острова на блажените“, когато се присмива на поколението символисти: „Тъй например по подражание на французина Saint-Pol-Roux и Кавела вместо просто петел казва „акушерка на зорницата“, вместо жаба – „жива маруля“, вместо министър – „мушмула на царска трапеза“, вместо гърне – „пръстено виме“, рой гарвани – „крилати гробища“ и сума други поетически нелепици, които у нас в последне време добиха курс, пуснати на пазаря на нашата книжнина от ония рошави телета с гайди, които дремят по масите на Ерменското кафене“.

Преминавайки към разглеждане на специално насочените към Хр. Ботев и творчеството му статии ще постъпя както и дотук – с изграждането на възпроизводим сътекст, в който основно място ще заемат положителните и отрицателни наблюдения. По-големият обем на тези критики налага и спазването на определен хронологичен ред. Първият отзив, както вече стана дума, датира от 1886 г. и вероятно е бил поръчан от Август Харамбашич, редактор на сп. „Balkan“, на Петко Славейков, който го преотстъпва на сина си²⁶. Изразяването и мислите, изказани в него, показват недвусмислено младостта и неопитността на автора; проличава и недостатъчната подготовка за изпълнението на възложената задача –

²⁶Предположението е направено от Ил. Конев – вж. бел. 9.

литературен портрет на Хр. Ботев. Неточната фактология или липсата на такава документират направената констатация. Според думите на 20-годишния П. П. Славейков последователността на събитията в живота на поета-революционер е такава: „изключен от една Одеска семинария“, „отдава се на чудни и страшни авантюри по бесарабските и румънски градове“, „върна се в България“, „върща се в Румъния“, Браила, Букурещ – „сътрудник и дясна ръка на Любена“, конфликт, „организиране на една революционна чета“. Биографичната част на статията започва с признанието „Не зная кога се е родил и каква е била неговата ранна младост“. Разбира се, в случая ме интересуват не изложените факти, а оценките и тезите, изградени като модел на личността и творчеството на Хр. Ботев. Общият дух на статията е изцяло положителен, дори възхвален. Не са рядкост стилистичните екзалтации от типа: „Но можеше ли тази свободна душа да гледа врагът как беснее над бащиното огнище...“; „Да! Страшен и славен път!“; „И тази презряна, отхвърлена душа, това немирно ърце, тази буйна нрав, този огнен ум...“; „Войводата Ботев умря пръв, но живее и ще живее през вековете във всяко българско сърце“. Какви са тезите? Макар и съвсем, още тук П. П. Славейков се подчинява на идеята, че животът е най-доброто обяснение за поезията (по-късно той ще го напише). Следва специално да отбележа, че до началото на 1886 г. (когато е писана разглежданата статия) за Хр. Ботев са се появявали материали в печата, но едва ли младият Славейков ще е могъл да ги използва. Липсата на библиотеки по това време изисква да потърсим други пътища и именно – материали, които Петко Славейков ще е имал „на ръка“. Съвсем сбито ще припомня онова, което е било въведено в обществената памет (изоставям по обясними причини някои емигрантски издания от Гюргево, Болград и Цариград – още повече материалите в тях съдържат бегли споменавания): брошурата на Иваница Данчев „Любопитен поглед за народното ни движение. Събития от 1874 до 1878. Свищов, 1878; 3. Стоянов – „Неотдавна. Лични и исторически възпоминания от събитията на 1876 год“, сп. „Наука“ (Пловдив) 1882; К. Величков – „Христо Ботев“, в. „Народний глас“ (Пловдив), 1884; 3. Стоянов – „Христо Ботев“, в. „Южна България“ (Пловдив), 1884. Д. Мишев – „Христо Ботев и поезията му“, в. Независимост (Пловдив), 1884. Естествено е да очакваме, че тези издания, които излизат в Пловдив, са били по-достъпни за нашия автор, като се има предвид, че в периода 1881–84 той се намира в този град. Все пак засега ще оставим настрана историческата страна на проблема. Правят впечатление следните опорни идеи, които са прокарани в статията:

1. Хр. Ботев е особена натура, което оказва пряко въздействие върху поезията му („Ботевата поезия е бурна, мрачна, отчаяна, ядовита и огнена – истинско отражение на неговата личност“).

2. Произведенията му имат биографичен характер.

3. В стихотворенията му преобладава елегично сатира.

4. В „Хаджи Димитър“ и „До моето първо либе“ си служи с образни сравнения.

5. Творчеството отразява значима социална тематика/“Неправдата в живота на хората, въздишките на милиони жертви, загинали в това бла-то, са тровили душата на поета, разкъсвали му сърцето.

6. Стихотворенията „В механата“, „Орач“, „Пристанала“ и „Ней“ са чисти алегии.

Явно под заглавието „Орач“ се крие „Зададе се облак тъмен“, но остава открит въпросът – каква стихосбирка е ползвал П. П. Славейков, за да означа подобно заглавие.

Както ще проличи по-нататък, някои от изразените тук тези крити-кът ще утвърждава и по-нататък през годините: връзката между съдба и творчество, изповедността в стихотворенията, предпочитанието към споменатите заглавия. Други – ще се задълбочат в отрицателна посока: анар-хичната натура ще обуслови анархични идеи; сатиричното начало и со-циалността ще доведат до злободневност и вестникарска принизеност.

Втората статия е останалата недовършена и в ръкопис, датирана 1887 г. (вж. бел. 12). Тук вече мога да кажа, че П. П. Славейков е следял внима-телно всичко писано за Хр. Ботев²⁷. Той е разполагал с негово портрет-но описание; изрично споменава липсата на биографичен труд; възпро-извеждат се оценки, които се съдържат в някои обнародвани спомени. Недовършената скица представя в по-голяма степен личността. Преоб-ладават общите оценки, явно конкретните анализи са оставени за „по-късно“. Признанието и възхвалната стилистика са още по-силни в срав-нение със статията от сп. „Balkan“. Ето началните две изречения: “ Ис-тински поет е само онзи, който в прекрасни звукове е схванал великата тайна да бъде изразител на мислите и чувствата на своята епоха и който е бил кадърен да наложи на поезията оригиналния печат на своята лич-ност. Ботев е пръв истински български поет в смисъла на горните думи“. Наред с познатите ни вече тези, тук срещаме и нови. На първо място схващането, че Ботев разработва общочовешки мотиви (направена е раз-лика между него и Чинтулов, който може да се нарече „патриотически поет“). Обръща се внимание на сарказма и жлъчта в стиховете. Появя-ват се типични „нищански“ фрази: „той ехидно се смей и презира“. Цитиран е И. Тен, според когото за обяснение на поезията трябва да се вземе живота на поета (предчувстването относно назованата връзка през 1886 е вече рационално осмислено през 1887).

Третият критически опит се осъществява след 10 г. и конкретен по-вод за появата му е трудът на Д. Страшимиров „Христо Ботев като поет

²⁷ За това, освен всичко друго, свидетелства и следният факт: на 18 май 1887 г. в чест на поета-революционер пловдивското ученическо дружество „Напредък“ помолва Д. Благоев, тогава живеещ в Шумен, да напише статия, която да бъде прочетена на тържеството. Поради забавяне по пощата замисленото не се осъществява. Текстът обаче бива отпечатан в отделна брошура през лятото на същата година. На П. П. Славейков явно му допада направеното от Д. Благоев сравнение между Ботев и Желябов, защото го използва в своята скица.

и журналист. Критически опит“. Рецензията, обнародвана във в. „Знаме“, заема особено място не само в развитието на самия П. П. Славейков, но и на българската оперативна критика, на литературоведския операционализъм, на „вглеждането“ на научната мисъл в себе си, най-сетне – на възприемането на Хр. Ботев и творчеството му.

За съжаление не съществуват податки относно историята на написването на рецензията – място, подбуди, емоционално състояние, актуални рационални концепции. Всички тези условия ще трябва да „извлечем“ от самия текст, да предположим с определена степен на вероятност. Преди солидния труд на Д. Т. Страшимиров излизат две изследвания за Хр. Ботев – на Д. Благоев и на З. Стоянов. И двете се превръщат в явление по онова време, за което свидетелствуват многобройните отзиви и рецензии за тях. Започват спорове, очертават се становища, които скоро се превръщат в социални рефлексии на определени обществени групи и сили. П. П. Славейков остава встрани от публичните изяви. Ако се съобразим с последвалите му изказвания, то написаното от Д. Благоев му се е струвало прекалено „партизанско“; писаното от З. Стоянов – елементарно и недостовечно. Известно е, че от 1892 до 1898 г. той студентства в Германия (Лайпциг и за един семестър – в Берлин). През тези 6 г. се завръща в родината си за кратко два пъти: през август 1895-та и през лятото на 1896 г.²⁸ Критическият му отзив за изследването на Д. Т. Страшимиров се появява в броя от 20 авг. на в. „Знаме“. Като съпоставим датите следва да се заключи, че получаването на самата книга и договорката за рецензията е осъществено посредством писма. Така или иначе, 21-годишният студент е далече от родината си за продължителен период от време, загубва баща и сестра, изостря се у него носталгичното чувство, „заговорва“ по-ясно родовото историческо съзнание, моделира се представата за фамилната съдба. Към това трябва да прибавим порастналото му самочувствие, желанието му да се „докаже“ в духовния живот на съвременното си, усвоените западноевропейски модернистични идеи и начин на анализ (принципите на импресионистичната критика). Най-сетне, макар и не последно по значение, това е погледът „отвън“, който е така характерен и до днес за чуждестранните българи. Тази емоционална атмосфера се превръща в основа за главните критически рефлексии в разглежданата творба. Тя е отпечатана в два последователни подлистника, ориентирани съответно към личността и нейното възприемане, и към поезията и нейното осмисляне.

Общото впечатление от защитащите тези и предложената аргументация е в посока на социално-политическо и литературно-политическо противопоставяне спрямо засилващо своите позиции концепции – както по отношение на недалечното историческо минало, така и спрямо възприемането на духовно-културното наследство от това минало.

²⁸ Завръщането е по повод смъртта на баща му и сестра му. И двата пъти не съумява да се върне за траурните церемонии, а със закъснение.

Известни са политическите обвързаности на цялата фамилия Славейкови, борбите ѝ срещу консервативното течение в родното политическо мислене, противодействието спрямо Стамболовия режим, което довежда до тежки репресии за всички нейни членове. Съвършено очаквана е следователно изобличителната позиция спрямо З. Стоянов (деец от най-приближения кръг на С. Стамболов) и неговия „опит за биография на Хр. Ботев“: както е известно Д. Т. Страшимиров построява своето изследване, което има предимно интерпретативен характер, върху книгата на З. Стоянов. Отбелязването на факта е съществено, тъй като още оттук зарочват непоследователностите и противоречията у П. П. Славейков. Той не само ще ги задълбочи във времето, но и ще се старае да акцентува върху тях, ще ги изтъква като ценностна проява на индивидуалността („Образованите противоречат на другите, мъдрите – на себе си“). Две са главните опровергавания: фактите, които поднася З. Стоянов (а оттам и Д. Т. Страшимиров, тъй като „за съжаление“ ги приема безкритично) не са достоверни, а измислени; обясненията, които З. Стоянов дава са направени както му хрумне („по негова кеф“). Налице е следната „абсурдна“ от гледна точка на логическата консеквентност картина. Като знаем тенденциозността у З. Стоянов да представя авантюристичните, анархистични и „вагабонтски“ прояви на Хр. Ботев от една страна и неприемането точно на фактологичния пласт от П. П. Славейков от друга, защо критикът модернист гради своите тези около „вагабондажите“. Отговорът е единствено възможен – защото специално този тематичен момент ползува защитаваната от него концепция. Тя може да бъде изказана така: големите герои на България са тези, които познавайки своя народ, неговата психология и условията, в които живее, отдават силите си в трудна и неблагодарна работа за неговото въздигане. Такива са В. Левски, Г. Бенковски и разбира се – Петко Славейков. Срещу тях стоят безнадеждните романтици, хората с книжни идеи, без изградена представа за обществото, от което произхождат, целите и задачите на епохата. Тях неслучайно ги опровергават събитията, историята и народопсихологията („Онова, което съм мислил и работил през целия си живот, два дена бяха доволно да го опровергаят, да покажат моето дълбоко заблуждение“ – изказване на воеводата на Милин камък, цитирано от З. Стоянов). Тяхната саможертва е възвишена („емигрантите доказаха, че могат да мрат херойски“), но резултатите от нея са нищожни.

Цялата първа част на рецензията е се занимава активно с личността на поета-революционер. Разглеждайки я внимателно днес не можем да не установим, че независимо от градирането на отрицания, точно опорните констатации отразяват не само предварително избраната от автора схема, но и определена степен на историческата достоверност. Нека започнем с това, че Ботев е определен като „високо даровита натура, способна да възприеме в себе си душата на своя народ“. За съжаление той е „омазан в калта, в която е имал злощастieto да затыне по своя воля, а най-вече по волята на необясними обстоятелства...“ Съвършено аналогично наблюдение можем да открием в ... писмата на самия Хр. Ботев.

Той споделя с Т. Пеев и Ив. Драсов, че неносният живот, който води е негов личен избор, че мизерията го задушавя, че е принуден да използва жалки средства, когато при необходимите материални условия би могъл да направи чудеса. Най-сетне фактите на самия му живот и съдба показват развитието от състояние на противопоставяне срещу норми, правила, традиционни ценности към състояние на промяна. Хъшът Ботев, получаващ непрекъснати укори от своята майка относно незаинтересоваността му към семейството, приема двамата си братя, създава свое семейство, полага грижи за уреждане на бъдещото му положение²⁹. Ранната гибел на революционера е пречка за утвърждаване на характера му – П. П. Славейков използва метафората „неизбистрено вино“. Идилчните му представи биват разбити за кратко време. Разбира се, ясно е, че същите тези главни тезиси биха могли да бъдат интерпретирани в съвършено друг план – при това в съгласие с ницшеанските идеи за силната личност. Един конструиран въображаем текст би могъл да звучи така: „Да, той е променлив и противоречив като вихър – отдето му падне, оттам гласка и сили да събаря. Не за обикновения живот, а за творителката и за революционерката на живота – тъй наречените безполезни същества са хиляди пъти по-пожлезни: безпокойните натури, вагабонтните духове (Sic!, бел.К.М.), борците, безумците, които турят точката не на място и изменяват смисъла на живота! Който стои на капрата на подвига малко ще да знае! На гроба му трябва да положат не лавровия венец на поета, а меч, защото в живота той бил храбър войник в борбите за свобода“. Текстът може да бъде продължаван още дълго, а той е текст на П. П. Славейков за самия себе си, „размножен“ в ликовете на поетите от Острова на блажените. В съпоставката проличава реторическата стратегия, която използва лайпцигският студент за рецензията си в „Знаме“.

Втората част, излязла в отделен подлистник, е насочена към поезията. Тук в общественото пространство бива въведена най-смушаващата от литературна гледна точка концепция: Хр. Ботев не само не е велик, но едва ли може да се нарече и добър поет! В системата от аргументи участват равностойно точни констатации и оценки и интерпретационни „насилия“³⁰. Сред първите можем да посочим: поети с подобна тематика има у всеки народ; публицистичното слово в поезията намалява нейната художествена стойност, разработването единствено на социална проблематика ограничава самото творчество. Сред вторите – претенциите към конкретни строфи, изрази, образи; истински народният поет не пародира живота и съкровенията чувства на своя народ. Те са повторени, макар и в по-слаба степен в следващите две статии „Българската поезия. Преди“ и „Жив е той, жив е“, така че има основание да бъдат разгледани съвместно. Преди това обаче е необходимо да се подчертае,

²⁹ Вж. Унджиев, Ив., Цв. Унджиева. Христо Ботев. Изд. на Отеч. фронт. С., 1983.

³⁰ Те са проследени подробно от Георгиев, Н. Цит. съч. (вж. бел. 16).

че отрицателните оценки към личността и революционното ѝ дело биват категорично изоставени. Звучат утвърдителните обобщения от типа: „Между другарите на Каравелова личат имената на обоготворяваните и днес, и во веки Левски и Ботьов“. Същото наблюдаваме и по отношение на цялостното Ботево творческо наследство: „И озърнати назад, ний виждаме пред погледа да се възправят трите стълпа на миналото: П. Р. Славейков, Л. Каравелов и Хр. Ботьов“.

Корективната критика, която П. П. Славейков прилага спрямо Хр. Ботев, има своите сериозни основания освен в посочените причини от социално-политически, литературно-политически и личен характер още и в усвоените естетически разбирания за литературното творчество. Сред тях основен принцип е този за завършеността на произведението, за единството на художественото въздействие – всички частни литературоведски проблеми в крайна сметка възхождат към тях. Такова е схващането относно необходимото хармонично съотношение между формални черти и идейно-тематични дадености: една в определена степен механистична представа за творбата. Воден от определените тук тенденции, П. П. Славейков разглежда някои стихотворения на Хр. Ботев, следствие на което постига предпоставения извод, че всяка една художествена цялост представлява единство от издържаности и неиздържаности, от мисъл-логика, която изгражда пласт на смислова последователност и мисъл-чувство, която изгражда пласт на емоционално въздействие – постановка, която съобразена със съвременните „преназовавания“ остава в аксеологичната система на литературознанието. Именно в подобен аспект критикът-индивидуалист изтъква несъвършенствата на „Борба“ (добавените 10 стиха, които не изграждат органична цялост); неиздържаностите в „Хаджи Димитър“, които противоречат на българските народни представи (животинското окръжение на лирическия герой) или действителните условия (непрекъснато изтичащата кръв). Следходникът предявява определени претенции най-напред към вероятността на изображението, за да премине към художествената страна. С други думи – задава недопустимия според съвременните представи въпрос „Възможно ли е“, за да премине едва тогава към „Какво значи“ и „Каква роля изпълнява“. Що се отнася до констатацията му относно идеите в поезията (за свобода, социална справедливост и революционно преобразяване на живота) – че не са оригинални, то трудно бихме могли да не се съгласим. Толкова повече, че П. П. Славейков изрично подчертава – проблемът не е толкова съществен, защото малко са оригиналните идеи в световната литература изобщо, по-важна е художествената форма, в която те са облечени. А тя у Ботев буди възхищение.

Най-накрая и един съвсем конкретен въпрос: предлаганите от П. П. Славейков промени в баладата „Хаджи Димитър“. Както И. Тодоров³¹, така и Н. Георгиев³² ги приемат за абсолютни и правят отрицателни из-

³¹ Тодоров, Ил. Над Ботеви стих. Текстологически изследвания. Бълг. писател. С., 1988.

³² Георгиев, Н. Цит. съч. (вж. бел. 16).

води. Първият относно чудовищното нарушаване на авторската воля; вторият относно недопустимото критическо посегателство върху веднъж фиксиран текст. Няма и не може да има спор, че от гледна точка на текстологичните принципи или теоретичните построения нещата изглеждат именно така, при това „решени“ веднъж завинаги. Струва ли си обаче да припомним, че социализацията на литературата и самата издателска практика предлагат съвършено различни възможности, с които изследователят няма право да не се съобразява. Не смятам за необходимо да привличам примери от далечни времена и литератури. Достатъчно е да припомним поемите на Гр. Пърличев, редакционните промени, в това число и заглавието, на „До Чикаго и назад“, разпространението на самите Ботеви стихотворения.

В заключение мога да изтъкна, че в своите критически работи П. П. Славейков открива и утвърждава редица съществени моменти, които впоследствие стават основа и на по-нататъшни литературни търсения. Ето най-главните: модернистът полемизира с привържениците на тясното разбиране на Хр. Ботев – като патриотически поет. Той представя общочовешкия характер на неговата поезия. В тази насока извършва сравнение между автори като Д. Чинтулов, Н. Живков и Хр. Ботев. На второ място – подчертава, че поезията му е описание на неговия вътрешен свят – продуктивна, макар днес позабравена идея. Посочва дълбоко националния характер на Ботевото творчество. Констатира, че той е „поет на възмушението“, движеща сила е отрицанието, което е превърнато в нова градивност.

В периода на активното си сътрудничество в печата П. П. Славейков полага и развива принципите на този „непознат“ за българските условия литературен опит – импресионистичната критика. Според нейните правила подборът на фактите се основава върху необичайното, рязко отличаващото се. Тук влияе и силната западноевропейска романтическа тенденция за „художника и неговата душа“. Характерен е субективният подход: взема се под внимание само и единствено онова, което може да бъде включено в предварително избраната концепция. Неподдаващото се на нея бива отхвърляно или просто подминавано. Лесно може да се определи кое, според този тип „парадоксална“ критика представлява литературно-исторически факт. Според „положителните“ оценки на П. П. Славейков за Хр. Ботев това е преди всичко „плуването срещу течението“, темпераментът и своеобразието на характера, неподдаващи се на канализиране, различието, разбира се – волята. Такива са подстъпите към изясняване на злъчния патос, идейната рязкост и непримиримост, тематичното „своеволие“ в Ботевата поезия. Именно поезията, защото модернистичната тенденция на индивидуализма, приела редица естетически постановки на романтизма, отдавна е създала от термина „проза“ пейоративното определение „прозаично“, а фейлетоните като „вестникарски разправи“ не се „броят на ръка“. Търсенето на абсурдното – абсурдно, според представите на така наречения „практически разум“, изострянето на противоречията с цел отхвърляне на „общоприетите“ и „об-

щовалидни“ истини е последователно застъпено на всички равнища в статиите и бележките на П. П. Славейков за Хр. Ботев – от стилистичното до идейно-тематичното и фактологичното равнище. Тези особености задължително трябва да бъдат вземани предвид при осмисляне на оценките на единия за другия.

Главната позиция на П. П. Славейков е, че миналото с неговите истински постижения, в случая Хр. Ботев и творчеството му, не трябва да бъдат превръщани в шаблон, който да се копира. Пътят на литературата трябва да продължи напред, преодолявайки вече извършеното, защото само това означава развитие. В този смисъл разбира се, че националният поет от прелома между XIX и XX в. не бива да прилича на автора на „Хаджи Димитър“, а на твореца на „Кървава песен“. Ако за момент допуснем обратното, ще се убедим в абсурдността на подобна възможност, която иначе изглежда като ефектен теоретичен аргумент. Толкова повече, че в собствената литературна и оперативно критическа дейност Хр. Ботев съвършено категорично отхвърля направеното от неговите предшественици. П. П. Славейков изразява в една или друга степен позицията на новото следосвободенско поколение, наречено сполучливо от д-р Кр. Кръстев „млади“. То си поставя високи цели (високи, съобразно новите културни условия), действа със завидна амбиция и самочувствие. В разбирането за процесите, тежестта трябва да падне именно върху идеята за развой, за нови тласъци в литературата. Защото отношението на П. П. Славейков към Хр. Ботев не е съревнование за първенство, нито спор за пътищата на българската поезия. С всичките му пристрастия и предварителни схеми, това е отношение към новия литературен живот, към изграждане на литературна действителност с различни измерения, в която обаче достойно място заемат големите „завоевания“ на миналото. И Ботев в това число.

Конфликтът на интерпретациите³³ не се състои в изказването на неzasрещащи се или взаимноизключващи се гледни точки – това е просто противодействие на идеи. Конфликтът се състои в многоезичната ситуация, в която попада самият научен процес и оценяващото го съзнание. Активно започва да действа принципът на „непреводимостта“ – не се засрещат различните опити („преданията“ по Рикьор), които се възпроизвеждат от/чрез речевите пластове. Възстановяването на контекстуалността е не само опит, то е и метод за постигане на загубената „преводимост“.

³³ Рикер, П. Рефлексивен план. – В: Конфликт интерпретации. М., 1995.